

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ: АСПЕКТ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ДО МЕТОДОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблема методологічного забезпечення наукових досліджень, складна й багатоаспектна. Для дослідників-початківців дуже важливо мати уявлення про методологію, оскільки саме на перших кроках до оволодіння навичками наукової роботи найбільше виникає питань саме методологічного характеру. Тому є сенс розглянути це питання докладніше.

Вихідною дефініцією цього є поняття "методологія". Методологія походить від грецького "methodos" (шлях пізнання, дослідження) та "logos" (поняття, учення) і означає "систему принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також учення про таку систему" [1: 110].

Історично, паростки методологічних знань зароджувались у практичних зв'язках людини з об'єктивним світом, у трудовій діяльності, в її розумових операціях, в усвідомленні найбільш ефективного їх складу і послідовності на шляху досягнення мети та методів отримання потрібного результату. Пізніше ці операції рефлексуються, узагальнюються суб'єктом у вигляді доцільних правил принципів, методів, прийомів пізнавальної і практичної діяльності в зіставленні з властивостями і законами речовими об'єктивної дійсності [1: 111].

Методологія визначає вихідні теоретичні, логічні положення шляхи і методи побудов знань і процесу досягнення результату, якими виступають теорії, закон, закономірність, нові поняття, гіпотези і проблеми – в науці, а в практиці – позитивні зрушення в предметному світі та житті людини. Ці результати включаються в організуюче начало в подальшу пізнавальну і практичну діяльність.

Отже, методологія функціонує як загальна система орієнтуючих, регулюючих роз'яснювальних принципів, методів наукової діяльності, оскільки кожна наука має певну специфіку, то виникає необхідність розробки і використання спеціальної конкретно-наукової методології, яка евристично взаємодіє із загальнонауковою методологією, сприяє розвитку нового наукового знання, нових ідей і проблем.

Суттєві положення і підходи щодо методологічного забезпечення наукових досліджень у вітчизняній педагогічній та психологічній науках розроблені І. Бехом, С. Гончаренком, В. Кременем, Н. Ничкало, П. Олійником, О.Савченко, С.Сисоевою, С. Максименком, а в прикладному аспекті, саме в площині організації наукових досліджень, його висвітлювали В. Бочелок, В. Ковальчук, Л. Моїсєєв, В. Сидоренко, Г. Цехмістрові та інші дослідники.

Результати теоретичного аналізу свідчать, що підготовка студентів до методологічного забезпечення наукових досліджень є важливою проблемою та знаходиться в стані вивчення.

Метою цієї публікації є описання теорії ігрової діяльності дошкільників в аспекті підготовки студентів до методологічного забезпечення наукових досліджень.

У філософському розумінні зазначену дефініцію використовують у такий спосіб: "теорія – (грец. - розгляд, міркування, вчення) – особлива сфера людської діяльності та її результати, яка включає в себе сукупність ідей, поглядів, концепцій, учень, уявлень про об'єктивну дійсність, протистоїть практиці як предметно-чуттєвій діяльності і водночас перебуває з нею в органічній єдності. Теорія виростає з практики, узагальнює її та обґрунтовується нею, а практика осмислюється, організовується і спрямовується; форма вірогідних наукових знань, що дає цілісне уявлення про закономірності та сутнісні характеристики об'єктів. Теорія є найадекватнішою, найрозвинутішою і найдосконалішою формою наукового відображення дійсності" [2: 151-152].

Для педагогічних досліджень методологічного значення набуває положення: теорія педагогіки може розвиватися й збагачуватися лише на основі постійної взаємодії таких сфер діяльності людини, як наукова і практична.

У сучасній філософській, психологічній і педагогічній науках накопичено численний ряд теорій, зокрема теорії ігрової діяльності, а саме культурологічна теорія гри (Е. Фінком, Р. Кайна); комунікативна теорія гри (Ю. Габермаса); математична теорія гри (Н. Джос, О. Моргенштерн); психоаналітична теорія гри (З. Фройд, К. Хорні); психологічна теорія гри (Л. Виготський, О. Запорожець, С. Рубінштейн, Д. Єльконін та ін.); педагогічна теорія ігор (Л. Артемова, Г. Григоренко, Н. Кудикіна, Н. Короткова, К. Щербакіна, Н. Гавриш та ін.).

Формування педагогічної теорії ігрової діяльності дітей дошкільного віку почало здійснюватись досить пізно – лише в кінці XVIII – на початку XIX століття. Це пояснюється відсутністю знань про особливості дошкільного віку і тому аж до XVIII століття до дітей ставились як до маленьких дорослих.

Одним з основоположників теорії гри був німецький філософ, психолог, К. Гроос. На його думку, гра є підготовкою школою життя, де прийоми й методи будуть урізноманітнюються тільки тоді, коли "даний вид тварини стоїть вище" [3: 143]. Пропонуючи свою, біологічну, теорію гри, К. Гроос розглядав її як провідний засіб виховання дитини: "Кожна жива істота вже має доробок - нахил до діяльності на підставі або прихильності до чогось, або боротьби з чимось, або переймання того, що може колись допомогти пристосувати себе до таких або інших умов життям [3: 43]. Тобто, якщо дитина за власним бажанням, не маючи певної зовнішньої спокуси, може виявити, зміцнити й розвинути свої нахили, то тільки тоді вона починає гратися.

Хоча в концепції гри К. Грооса виявився пріоритет біологічної домінанті розвитку людської психіки, величезною заслугою вченого є те, що він окреслив проблему гри і своєю теорією обґрунтував її місце серед тих діяльностей, які є суттєвими для всього розвитку людини.

Теорія К. Грооса стала основою для багатьох пізніших концепцій ігрової діяльності (Дж. Селлі, Е. Клапаред, В. Штерн, К. Бюлер тощо). Дж. Селлі у "Нарисах з психології дитинства", поставивши питання про природу дитячої гри, не зміг дати на нього вичерпної відповіді. Спостереження за дитячими іграми дозволили Дж. Селлі виділити основні особливості рольової гри, а саме: грою дитина перетворює себе і навколишнє матеріальне середовище; у гри вона глибоко занурюється у власний вимисел і живе в ньому.

Проблеми ігрової діяльності цікавили німецького поета Ф. Шіллера. Він вважав гру основою будь якого мистецтва, яке живиться енергією, залишається у людини після задоволення життєво важливих потреб.

Теорію "надлишку енергії" розвинув англійський філософ, педагог Г. Спенсер, який висловив таку думку: оскільки в цивілізованих суспільствах діти доглянуті і нагодовані батьками, у них залишається резерв часу і невтрачена енергія для того, щоб гратися. У гри знаходять застосування сили індивіда, які не були повністю використані на забезпечення його життєдіяльності. Грою діти вправляють свої бездіяльні здібності. Цю теорію називають теорією достатку енергії. Вона зазнала значної критики, оскільки привертає увагу таке протиріччя: діти граються і під час втомі – після серйозної праці, фізичного й розумового напруження. Утративши сили внаслідок тяжкої хвороби, в ліжку дитина теж грається, хоч у цьому випадку не можна говорити про достаток енергії чи сил.

Водночас Д.А. Колодця, погоджуючися з теорією "надлишку сил" Г. Спенсера, виявляє ставлення до гри як до способу підготовки дітей до майбутньої серйозної діяльності.

Свій підхід до дитячої гри створили німецькі філософи Х. Штейнталь і Лацарус. Вони розвинули теорію відпочинку, яка полягає в тому, що дитина грає для того, щоб відпочити від роботи, яка її втомлює. Цю "теорію відпочинку" заперечив відомий психолог і педагог М. Рубінштейн у статті "Дитячі ігри та їхнє соціально-життєве значення", адже дитина дошкільного віку все життя грається. Для дитини гра – це сенс її діяльності, а відпочивати від того, що їй дарує задоволення, неможливо. З іншою теорією – "теорією зайвої енергії" – М. Рубінштейн погоджувався, але не повністю: "Разом із зайвою силою, – наголошував він, – початок гри часто збігається з утомою, і таким чином, і в цій теорії перед нами тільки окремих момент, що частково пояснює гру" [4: 94]. На його думку, у гри інстинкт дитини (до речі, як і тварини) спрямовує дії на пристосування до умов життя, до майбутнього, дорослого, життя. Дитина, граючись, вивчає ті ситуації, ті обставини, що можуть ще виникнути. Таким чином, "теорія інстинкту" (біологічна) має право на існування.

М. Рубінштейн запропонував свою теорію дитячої гри, зокрема її походження. Важливим моментом і збудником до гри є потреба дитини брати активну участь у житті. Дитина розуміє, що вона – невід'ємна частина життя (гри), вона відчуває себе потрібною в житті, щасливою, коли посідає значне місце в діяльності дорослого. А ця потреба дитина може задовольнити тільки через активність. Гра дитини, ґрунтується на емоціях як позитивних, так і негативних, а активність має самостійний характер. Звичайно, дитина не усвідомлює гри як підготовку до майбутнього життя, хоча інколи можна спостерігати, що коли в гри з'являються різні перешкоди, то діти їх з задоволенням долають. Але незаперечним, на думку М. Рубінштейна, є факт, що *гра для дітей - це "радість життя"* [4: 96]. Коли вилучити з гри активність (наприклад, рухи), то побачимо, що вона також повністю втрапить свій сенс [4: 96]. Доказом на користь цього висновку є й те, що гра не має примусовості, якщо дитині наказати грати, то гра перетвориться на тяжкувату. На перший план виступить пасивність, занепокоєння й страх. Чужа воля, повна безвідповідальності позбавляють гру не тільки сенсу, а й педагогічного значення. Це вже не гра дитини а дорослий погляд на гру маленької людини.

Підбиваючи підсумок аналізу теорії гри, М. Рубінштейн зазначає, що кожна теорія має право на існування, а істина їх - у взаємозв'язку, "вони накреслюють окремі моменти і сторони в гри, які в цілому дають достатньо міцний фундамент, щоби розібратися зі значенням ігор і нашим ставленням до них" [4: 97].

Психоаналітичну теорію гри обґрунтував австрійський психолог, психіатр Зігмунд Фройд, а пізніше розвинули його співвітчизник Альфред Адлер та німецько-американський психолог Карен Хорні, зосереджувались на проблемах несвідомого і напівсвідомого в ігровій діяльності; використання гри як засобу вираження дитиною інстинктів, бажань прагнень, які вона не може реалізувати безпосередньо в житті (З. Фройд); самоствердження її, реалізації обмеженого дорослими прагнення до влади і могутності (А. Адлер), і відповідно – як засобу вдосконалення особистості дитини через перебування

негативних інстинктів і поривань. Для цього слід надати дитині змогу самостійно виявити ці інстинкти і поступово пережити їх. Але вони не зникають зовсім, заявляючи про себе шоразу, коли "знімають" зовнішні "обмежувачі", які накладає виховання.

Сучасні психолого-педагогічні дослідження гри характеризуються зближенням поглядів на неї як на провідну діяльність дітей дошкільного віку, аналізом її виховних можливостей і засобів їх актуалізації. На цих проблемах зосереджувався Л. Виготський і вчені, які репрезентують його школу (О. Запорожець, Д. Ельконін, О. Усова та ін.). Вони переконували, що виховний потенціал гри може бути реалізованим тільки за умови спрямування її дорослими. Цю точку зору розвинуто в працях французького психолога А. Валлона, її підтримували також представники педагогічної науки: Р. Пфютце, І. Хоппе, Л. Шройтер (Німеччина), Д. Ковач, О. Ваг, П. Баконі (Угорщина), Л. Белінова (Чехія), Е. Петрова, С. Аврамова (Болгарія) та ін.

Останнім часом дослідники (Н. Михайленко, Н. Короткова) виявляють зацікавленість не так феноменом гри, як сутністю, структурою, динамікою стосунків, що в ній складаються. Цей напрям наближений до сучасних концепцій дошкільного виховання, що розглядають гру як джерело формування особистості.

Використання сучасних зарубіжних теорій "ігротерапії", методологічною основою яких є неофрейдизм, сприяє нормалізації стосунків дитини з навколишньою дійсністю, оскільки гра знімає негативізм, ліквідує егоїзм, вередування тощо, "поліпшує природу дитини".

За твердженням голландського психолога, автора книги "Гра людини і тварини" Фредеріка-Якоба-Йоханнеса Бейтендейка, жива істота є дитиною не тому, що грається, а навпаки, грається тому, що вона дитина. Гру він розглядав як відображення особливостей дитячого віку, вияв певних потягів дитини (наприклад, потяг до звільнення від нав'язаних середовищем обмежень, до злиття зі світом, тенденція до повторення).

За дослідженнями російського педагога Д. Менджеріцької, відображення дитини у грі взаємин дорослих, явищ суспільного життя є передумовою глибокого пізнання навколишньої дійсності, прагнення брати участь у житті дорослих.

У багатьох дослідженнях порушено різноманітні аспекти цієї проблеми: формування ігрового колективу протягом дошкільного віку під впливом повноцінної ігрової діяльності (В. Воронова), виховання організованості дітей у творчій грі (А. Матусик), виховання в дошкільників інтересу до праці дорослих (І. Власова), до школи (В. Гелло) та ін. Загалом, усі вони по-своєму аргументують, деталізують положення, що гра своїм змістом передбачає організацію дитячого товариства, а тому важливо, щоб вона втілювала позитивні явища навколишнього життя.

У педагогічному процесі дошкільного навчального закладу гра є засобом виховання, формою організації навчання (дидактична гра), виховання, методом і прийомом навчання дітей (Н. Мчедлідзе).

Сучасні українські науковці (Л. Артемова, Г. Григоренко, Н. Кудикіна, Н. Короткова, К. Щербакіна, Н. Гавриш та ін.) досліджують формування суспільної спрямованості дитини дошкільного віку у грі, розвиток моральних стосунків у творчих іграх тощо. За їхніми твердженнями, гра містить більші можливості для формування особистості дошкільників, ніж будь-яка інша діяльність, оскільки мотиви її мають велику спонукальну силу і дітям зрозуміле співвідношення мотиву і мети гри.

Отже, підготовка студентів до методологічного забезпечення наукового дослідження – складне, багатоаспектне завдання наукового пошуку. Його можна розв'язати лише на засадах системного підходу до цієї проблеми.

Теорія ігрової діяльності в наукових дослідженнях з педагогіки має методологічне значення. Методологія педагогіки постійно розвивається й збагачується описом наукових теорій, зокрема теорією ігрової діяльності. Теоретичні дослідження ігрової діяльності започатковані психологічною наукою. Їх суть в односторонньому поясненні гри біологічними або соціальними факторами. Пізніше на тлі означених концепцій сформується культурно-історична теорія ігрової діяльності дітей. Вона, на наш погляд, є найбільш об'єктивно виправданою і водночас плідною з огляду на розробку педагогічної теорії ігрової діяльності дітей дошкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Психология: словарь / [под. общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского]. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1990. – 209 с.
2. Філософський словник / [за ред. В. І. Шинкарука]. – 3. вид. перероб. і доп. — К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. — 800 с.
3. *Гроос К.* Душевная жизнь ребенка / К. Гроос. [перевод с нем. Нецаевой и Соколовой]. – К.: Изд. Киевского Фребелевского общества, 1916. – 242 с.
4. *Рубинштейн С.Л.* Основы общей психологии. В 2-х т. / Сергей Леонидович Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1989. – Т.1. – 486 с.
5. *Гончаренко С.У.* Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям / Семен Устимович Гончаренко. – К. ; Вінниця: ДОВ "Вінниця", 2008. – 278 с.

Подано до редакції 16.06.10

РЕЗЮМЕ

У статті висвітлюється проблема підготовки студентів до методологічного забезпечення наукових досліджень, а також описання теорії ігрової діяльності дошкільників як основної вихідної позиції наукового пошуку. Наведено дефінітивні характеристики основних понять цієї проблеми, визначено основну складову методологічного супроводу наукового пошуку.

Ключові слова: методологія, наукові дослідження, науковий пошук, теорія, теорія ігрової діяльності, дошкільний вік.

С.О. Довбня

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИГРОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДОШКОЛЬНИКОВ: АСПЕКТ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ К МЕТОДОЛОГИЧЕСКОМУ ОБЕСПЕЧЕНИЮ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

РЕЗЮМЕ

В статье освещается проблема подготовки студентов к методологическому обеспечению научных исследований, а также описание теории игровой деятельности дошкольников как основной исходной позиции научного поиска. Приведены дефинитивные характеристики основных понятий этой проблемы, определена основная составляющая методологического сопровождения научного поиска.

Ключевые слова: методология, научные исследования, научный поиск, теория, теория игровой деятельности, дошкольный возраст.

S.O. Dovbnya

THEORETICAL FOUNDATIONS OF PRESCHOOLERS' GAME ACTIVITY IN THE ASPECT OF TRAINING STUDENTS FOR METHODOLOGICAL PROVISION OF SCIENTIFIC RESEARCH

SUMMARY

The article highlights the issue of training students for methodological provision of scientific research; describes theory of preschoolers' game activity as the main baseline position of scientific research. The author suggests some definition characteristics of basic concepts on the issue; ascertains the main component of methodological support of scientific research.

Keywords: methodology, scientific research, scientific search, theory, theory of game activity, preschool age.